

Henryk Stępnik — Gdańsk

NIEKTÓRE PROBLEMY SPOŁECZNE WOLNEGO MIASTA GDAŃSKA W LATACH 1920—1933

Wśród wielu problemów społecznych, których rozwiązanie podejmowały władze i organizacje społeczne Wolnego Miasta Gdańska w latach 1920—1933, a także w latach późniejszych, na szczególną uwagę zasługują: problem zatrudnienia i wynagrodzenia, strajki, bezrobocie, działalność opiekuńcza władz i organizacji społecznych oraz sytuacja mieszkaniowa.

Celem artykułu nie jest wyczerpujące przedstawienie wskazanych wyżej problemów. Nie pozwala na to dotychczasowy stan badań w tym zakresie. Jednakże podjęcie tych zagadnień wydaje się celowe i pożyteczne, gdyż może przyczynić się do wzbogacenia wiedzy o problemach wewnętrznych Wolnego Miasta Gdańska.

Przy opracowaniu artykułu wykorzystano głównie materiały źródłowe pochodzące z archiwów niemieckich, archiwum gdańskiego oraz informacje zawarte w statystyce gdańskiej.

1. Zatrudnienie i wynagrodzenie. Ogólny poziom życia ludności w Wolnym Mieście Gdańsku.

Na obszarze przyszłego Wolnego Miasta Gdańska zanotowano tak przed pierwszą wojną światową jak i w czasie wojny znaczny przyrost ludności, pochodzący z przewagi urodzeń nad zgonami¹, a także z napływu ludności, głównie z Pomorza, poszukującej zatrudnienia w rozwijającym się przemyśle i porcie gdańskim, a także w charakterze służby domowej u bogatych lub wielodzietnych rodzin. Ilustruje to tabela 1.

¹ Stąd przyjęła się nazwa dla tego obszaru: *bevölkerendesproduzierendes Gebiet* — obszar produkujący ludność.

Tabela 1. Przyrost ludności na obszarze Wolnego Miasta Gdańska w latach 1907—1929.

Miasto Powiat	Liczba ludności na obszarze Wolnego Miasta Gdańska w/g spisów					
	12 VI 1907	1 XI 1910	8 X 1919	1 XI 1923	31 VIII 1924	18 VIII 1929
Gdańsk	158 075	170 337	194 953	203 164	206 458	256 403
Sopot	.	15 015	18 397	22 950	26 906	30 835
Gd. Wyżyny	.	(58 474)	62 222	63 189	65 827	35 559
Gd. Niziny	.	(31 291)	31 602	30 589	33 031	30 642
Wielkie Żuławy	.	(42 982)	49 560	46 842	51 733	54 078
Razem		318 089	356 740	366 730	383 995	407 517

Źródło: Beiträge zur Danziger Statistik H. 1—3, s. 88; Danziger Statistisches Taschenbuch 1934, s. 18; S. Dziewulski, Ludność Wolnego Miasta Gdańska, „Ekonomista” t. 3: 1924, s. 52. W nawiasach dane na podstawie S. Dziewulskiego.

Z przedstawionych w tabeli danych wynika, że przyrost ludności w mieście Gdańsku w okresie 19 lat (1910—1929) wynosił 86 066 osób, co stanowi 33,56%, natomiast przyrost ludności na obszarze Wolnego Miasta Gdańska w tym samym okresie wynosił 89 418 osób (22%). Znaczna część ludności przybyła do Gdańska w latach 1914—1918, a szczególnie w okresie pierwszej wojny światowej (1914—1918), co związane było z dużymi możliwościami zatrudnienia w gdańskich zakładach przemysłu zbrojeniowego, takich jak: Gdańska Fabryka Broni (dawniej Königliche Gewehrfabrik), Stocznia Gdańska (Keiserliche Werft), Warsztaty Artyleryjskie (Königliche Artilleriewerkstatt), Główne Warsztaty Kolejowe (Deutsche Wagenbau), w których stan zatrudnienia w okresie wojny wzrósł trzy- lub czterokrotnie. Ilustruje to tabela 2.

Tabela 2. Stan zatrudnienia w głównych gdańskich zakładach przemysłu zbrojeniowego w latach 1908—1918.

Nazwa zakładu	Stan zatrudnienia w latach			
	1908	VII 1914	1917	VII 1918
Gdańska Fabryka Broni	908	805	5 998	881
Stocznia Gdańska	3056	3334	8 713	3607
Warsztaty Artyleryjskie	477	378	2 708	348
Główne Warsztaty Kolejowe	533	750	2 130	1850
Razem	4974	5267	19 549	6686

Źródło: Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Bonn dalej cyt. PA, Kent II, 1 IV Pol. S 2, Dz. Arbeiterfragen in allgemeinen (1920—1930); Danzig und seine Bauten, Berlin 1908.

Kilkakrotny wzrost zatrudnienia w gdańskim przemyśle zbrojeniowym spowodował określone skutki społeczne po zakończeniu wojny, a szczególnie po przyjęciu traktatu wersalskiego, którego postanowienia likwidowały przemysł zbrojeniowy w Gdańsku. Pozbawieni pracy w tej gałęzi przemysłu robotnicy nie chcieli powracać do miejsc skąd przybyli. W Gdańsku szukali możliwości dalszego zatrudnienia w innych dziedzinach produkcji lub oczekiwali na pomoc socjalną. Ich liczbę powiększali zbiegowie-uciekiniery z ziem odłączonych od Niemiec decyzją traktatu wersalskiego. Przybywali oni do Gdańska, do swoich krewnych, synów i córek. Niektórzy, po pewnym czasie, wyjeżdżali do Rzeszy. Jednak znaczna część pozostawała w Gdańsku. Jedni i drudzy mogli skorzystać z prawa opcji przewidzianego w artykułach 105 i 106 traktatu wersalskiego, w terminie do 10 I 1920 r.

Opiekę nad przybyłą do Gdańska ludnością niemiecką sprawował Komisarz Opieki Społecznej Niemieckiego Czerwonego Krzyża w Gdańsku². Propaganda niemiecka usilnie zachęcała Niemców pochodzących z terenów odłączonych od Niemiec do wytrwania i pozostania w Gdańsku lub na dotychczas zasiedlonych ziemiach. Czasopismo „Der Deutsche Osten” zamieściło artykuł pod jakże znamienym tytułem: „*Powinienem emigrować, czy pozostać?*” Zdaniem pisma, pytanie to powinno dokładnie rozważyć wielu Niemców pozostających w tym czasie w bardzo trudnych warunkach, często bez pracy i bez zapewnionych środków do życia. Po jednej stronie należy zestawić takie argumenty jak: znoszenie psychicznego nacisku polskiej władzy na Niemców — dotychczasowych panów tych ziem, a także nacisku „*znacznie niżej rozwiniętej polskiej kultury i gospodarki na wysoko rozwiniętą niemiecką kulturę i gospodarkę*”. Z drugiej zaś strony pamiętać należy o bardzo trudnej sytuacji ekonomicznej Niemiec, o zrujnowanym przez wojnę przemyśle niemieckim, o wielkich obciążeniach wojennych i kontrybucjach nałożonych na Niemcy przez państwa sprzymierzone i stowarzyszone, zrujnowanym rzemiośle i handlu. Każdy Niemiec z terenów wschodnich powinien także — zdaniem „Der Deutsche Osten” — pamiętać, że odrodzone państwo polskie nie jest zdolne do życia w sąsiedztwie z silnymi w przyszłości Niemcami, Rosją i Ukrainą. Zatem ostateczna decyzja każdego Niemca z terenów odłączonych od Rzeszy powinna go skłaniać do pozostania na dotychczasowym miejscu z przekonaniem, że im większa liczba Niemców

² Archiwum Federalne w Koblencji Oddział w Poczdamie, cyt. dalej: BA Oddz. Pots. Dt. Stift. Nr 104, s. 72—74. Pismo Reichsministerium des Innern do Deutsche Stiftung z dn. 23. 12. 1922 r.

pozostanie w Gdańsku i w Polsce, tym lepiej będzie dla pojedynczych Niemców na tych terenach³.

W następnych latach, po utworzeniu Wolnego Miasta Gdańska, zanotować można tutaj dalszy przyrost ludności, pochodzący głównie z ludności napływowej z Niemiec i Polski. Sprzyjało temu ożywienie ekonomiczne (pomimo likwidacji przemysłu zbrojeniowego). W latach 1920—1921 założono 813 przedsiębiorstw. W szybkim tempie rozwija się w porównaniu ze stanem przedwojennym, przemysł spożywczy. Podczas gdy w 1907 r. liczba zatrudnionych w tej branży osób stanowiła blisko 16% ogółu pracowników, to w 1923 r. przemysł ten zatrudniał ponad 20% ogółu pracowników, a w latach 1929—1933 około 27%. Powstały nowe zakłady tej branży, jak na przykład: fabryki margaryny i tłuszczów jadalnych, zakłady produkujące towary stanowiące w Polsce przedmiot monopolu, jak na przykład: fabryki likierów i wódek, fabryki papierosów. Na uwagę zasługują także fabryki czekolady i cukierków, zakłady przetwórstwa mleka, gorzelnie prywatne i browary. Z przedsiębiorstw przemysłu metalowego i maszynowego wymienić można fabryki drutu i gwoździ, maszyn drukarskich i introligatorskich, gazomierzy, maszyn do liczenia, opakowań blaszanych, naczyń aluminiowych, niektórych maszyn rolniczych i urządzeń elektrotechnicznych; z przemysłu chemicznego: fabryki lakierów i farb, mydła, wyrobów perfumeryjnych, klejów, świec i wyrobów woskowych. Z przemysłu drzewnego na uwagę zasługują: fabryki mebli, tartaki, a odzieżowego: fabryki obuwia, konfekcji ciężkiej i lekkiej. Unowocześniły swoją produkcję dotychczas istniejące przedsiębiorstwa. Wielkie banki niemieckie zakładały w Gdańsku swoje filie dla finansowania niemieckiego przemysłu i handlu⁴.

Pod koniec 1923 r. w pięciu tysiącach przedsiębiorstw przemysłowych, rzemieślniczych i budowlanych, stanowiących główną gałąź gospodarki gdańskiej, zatrudnionych było 49 643 osób, co stanowiło 28,64% ogółu zatrudnionych; w pięciu i pół tysiącach przedsiębiorstw handlowych i komunikacyjnych zatrudnionych było 47 545 osób (27,43%); w ośmiuset pięćdziesięciu gospodarstwach rolnych, hodowlanych i ogrodniczych zatrudnionych było 32 329 osób (18,53%)⁵.

³ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin—Dahlem, cyt. dalej: GStAPK, XIV. HA Rep. 180 Reg. Dzg. Nachtrag, Nr 20141. Wycinek z czasopisma „Der Deutsche Osten” — *Soll ich auswandern oder im Lande bleiben?*

⁴ Staatshandbuch der Freien Stadt Danzig, Ausgabe 1926, s. 192—193; zob. też W. Borowski, Problemy zatrudnienia i płac zarobkowych robotników Wolnego Miasta Gdańska w latach 1920—1933”, „Rocznik Gdański”, t. XV, s. 161—227; A. Repeczko, Rzeczywiste przyczyny trudności gospodarczych Gdańska, „Polska Gospodarcza” 1930, z. 29, s. 1267—1271.

⁵ Zob. Statistische Mitteilungen der Freien Stadt Danzig 1924, nr 16, s. 66, Staatshandbuch der Freien Stadt Danzig, Danzig 1926, s. 172.

Szczegółowe dane w tym zakresie oraz strukturę zawodową ludności Wolnego Miasta Gdańska przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Struktura zawodowa ludności Wolnego Miasta Gdańska na podstawie spisu ludności z dnia 1 XI 1923 r.

Grupa zawodowa	Stano- wisko w zawodzie	Zarobkujący ogółem		Służący utrzymu- jący się z gospo- darstw swoich panów	Należący do grupy zawodo- wej ale bez gł. za- wodu	Ogółem należący do za- wodu	%
A. Rolnictwo, ogrodnic- two, hodowla, gospodarka leśna, rybołówstwo	a	6 326	503	3 385	9 838	19 546	
	aH	11 399	8 215	—	—	11 399	
	b	651	49	278	446	1 375	
	c1	952	60	10	1 678	2 640	
	c2	13 004	1 886	1	18 984	31 989	
Razem		32 329	10 713	3 674	30 946	66 949	(20,29)
B. Przemysł, rzemiosło, przemysł budowlany	a	7 427	1 663	1 081	12 505	21 013	
	aH	820	728	—	—	820	
	b	4 478	1 430	236	3 947	8 661	
	c1	25 794	2 797	73	29 886	55 753	
	c2	11 124	2 662	21	15 332	26 477	
Razem		49 643	9 280	1 411	61 670	112 724	(34,16)
C. Handel (łącznie z restauracjami i gospodami), transport i komunikacja	a	9 019	2 748	2 354	12 369	23 742	
	aH	1 578	1 354	—	—	1 578	
	b	20 327	8 605	664	12 197	33 188	
	c1	5 215	237	18	8 385	13 618	
	c2	11 406	1 052	19	18 663	30 088	
Razem		47 545	13 996	3 055	51 614	102 215	(30,98)
D. Służba domowa oraz robotnicy najemni		8 131	3 662	—	8 443	16 574	(5,02)
E. Służba publiczna i wolne zawody		13 608	3 344	1 314	16 587	31 509	(9,55)
Razem A—E		151 256	40 995	9 454	169 260	329 970	(100%)
F. Bez zawodu i bez podania danych		22 063	12 639	528	14 169	36 760	
Razem A—F		173 319	53 634	9 982	183 429	366 730	

a — pracownicy samodzielni i na kierowniczym stanowisku

aH — pomagający członkowie rodziny

b — urzędnicy

c1 — robotnicy wykwalifikowani

c2 — robotnicy niewykwalifikowani

Źródło: Staatshandbuch der Freien Stadt Danzig, Danzig 1926, s. 172.

Z tabeli wynika, iż spośród sześciu grup zawodowych mieszkańców Wolnego Miasta Gdańska, najliczniejsza grupa utrzymywała się z przemysłu fabrycznego, budowlanego i rzemiosła (112 724 osoby, co stanowiło 34,16% ogółu ludności). Drugi dział gospodarki pod względem wielkości zatrudnienia stanowił handel i transport (102 214 osób, co stanowiło 30,98% ogółu ludności). Wreszcie trzecią grupę pod względem wielkości stanowili mieszkańcy zatrudnieni w rolnictwie, ogrodnictwie, leśnictwie, hodowli i rybołówstwie (66 649 osób, to jest 20,29%). W służbie publicznej i wolnych zawodach zatrudnionych było 31-509 osób, czyli 9,33%.

Nieco odmiennie przedstawiał się obraz zatrudnienia kobiet. Na ogólną liczbę zatrudnionych kobiet 53 634 (łącznie z przebywającymi na emeryturze i w zakładach zamkniętych), co stanowiło 27,94% ogółu kobiet, największa ich liczba zatrudniona była w handlu i komunikacji, a następnie w rolnictwie, ogrodnictwie i rybołówstwie.

Dość rozpowszechnionym w Wolnym Mieście był zawód służącej (pomocy domowej), wykonywany głównie w gospodarstwach domowych. Według spisu na dzień 1 XI 1923 r. było na terenie Wolnego Miasta 79 904 gospodarstw domowych, z tego w mieście Gdańsku 46 309, w Oruni 2 646, Oliwie 2 842, Sopocie 5 060, w powiecie Gdańskie Wyżyny 7 309, Gdańskie Niziny 6 464, Wielkie Żuławy 9 274⁶.

W całym Wolnym Mieście Gdańsku zatrudnionych było w tym czasie 9 975 służących kobiet, co stanowiło 16% ogólnej liczby zatrudnionych kobiet i 7 mężczyzn. W poszczególnych dzielnicach stan zatrudnienia pomocy domowej przedstawiał się w sposób następujący:

Tabela 4. Zatrudnienie pomocy domowej w Wolnym Mieście Gdańsku na podstawie spisu ludności z dnia 1 XI 1923 r.

Dzielnica miasta	Powiat	Liczba pomocy domowej	Na każde 100 rodzin przypadało pomocy dom.
Gmina Gdańsk		4 095	8,8
„ Sopot		957	18,9
„ Oliwa		337	12,5
„ Orunia		63	2,1
Powiat Gd. Wyżyny		891	12,2
„ Gd. Niziny		1 152	17,8
„ Wielkie Żuławy		2 480	26,7

Razem 9 975 + 7 m.

Źródło: Danziger Statistische Mitteilungen 1926 nr 5, s. 85.

⁶ Zob. Staatshandbuch der Freien Stadt Danzig, Danzig 1926, s. 171, die Familienhaushaltungen nach Grössenklassen in den Gebietsteilen der Freien Stadt Danzig nach dem Stande vom 1. November 1923.

Z powyższych danych wynika, iż każda co ósma rodzina posiadała pomoc domową. W rzeczywistości jednak liczba zatrudnionych służących przez poszczególne rodziny zależała od wielkości rodziny, a także od ich zamożności. Niektóre rodziny zatrudniały trzy służące (gosposia do kuchni, służąca do opieki nad dziećmi oraz pomoc do sprzątania mieszkania i pracy w ogrodzie)⁷.

O pracę pomocy domowej ubiegały się dziewczęta już w wieku 14—15 lat. Stanowiły one niewielką grupę, liczącą 736 osób, to jest 7% ogólnej liczby służących. Najbardziej liczną grupę stanowiły służące w wieku 20—29 lat (4 268 osób, to jest 42,7%).

Jeśli zaś chodzi o pochodzenie służących, to ponad 50% pochodziło z terenu Wolnego Miasta, następnie z Pomorza, Prus Wschodnich. Z Polski centralnej i z państw Europy Wschodniej pochodziło w tym czasie zaledwie 256 osób (2,56%)⁸.

Postanowienia traktatu wersalskiego (z 28 VI 1919 r.), konwencji paryskiej (z 9 XI 1920 r.), umowy warszawskiej (z 24 X 1921 r.) oraz porozumień polsko-gdańskich z czerwca i lipca 1923 r. zapewniały obywatelom polskim możliwość swobodnego zarobkowania na obszarze Wolnego Miasta Gdańska w każdej branży. Spowodowało to napływ znacznej liczby robotników polskich, którzy stanowili groźną konkurencję dla robotników gdańskich nie tylko z powodu swej ilości, ile z powodu jakości ofiarowanej pracy i skromnych wymagań płacowych. Robotników polskich nęciły w Gdańsku — mieście portowym stosunkowo wysokie zarobki w porównaniu z zarobkami w Polsce, rozbudowane ustawodawstwo socjalne i wysoki kurs waluty gdańskiej — guldena gdańskiego (1 gulden — 1,73 złotego). Wolne Miasto Gdańsk nie będąc członkiem Międzynarodowej organizacji Pracy, wprowadziło na swoim terenie ustawy i zarządzenia tej organizacji w zakresie ochrony pracy i opieki społecznej. Przyjęło międzynarodowe umowy regulujące zatrudnienie kobiet i opiekę nad małoletnimi.

Ze względów politycznych (zachowanie niemieckiego charakteru Wolnego Miasta), a także ekonomicznych — napływała tu ludność niemiecka z Rzeszy oraz w mniejszym zakresie, z innych państw Europy. Zatrudnienie tej ludności (bez obywatelstwa gdańskiego) na terenie Wolnego Miasta Gdańska w 1929 r. ilustruje tabela nr 5.

⁷ Zob. H. Stępnia, Tadeusz Smulkowski, „Nautologia” nr 4: 1987, s. 105.

⁸ Danziger Statistische Mitteilungen Nr 5 1926, s. 86.

Tabela 5. Czynne zawodowo osoby zamieszkałe w Wolnym Mieście Gdańsku według płci, zawodu i przynależności państwowej, na podstawie spisu ludności z 18 VIII 1929 r.

Grupy zawodowe	Obywatele Rzeszy (Reichsdeutsche)		Obywatele RP		Pozostałe przyn. państwowe		Rezem
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	
A. Robotnicy							
Rolnictwo, ogrodnictwo, leśnictwo	418	103	5 568	5 031	117	23	11 260
Górnictwo, przemysł kamienny i ziemny (kamieniołomy)	28	2	6	2	5	—	43
Obróbka metalu, maszyny i aparaty	441	5	350	6	48	—	850
Przemysł chemiczny	30	7	16	5	44	—	66
Przemysł papierniczy, celuloza	6	5	1	4	—	2	19
Przemysł skórzany	29	1	17	1	7	—	55
Przemysł drzewny	129	17	101	7	25	1	280
Przemysł odzieżowy	46	87	234	125	20	16	528
Zdrowie i higiena	52	240	114	121	8	21	556
Murarstwo, ciesielstwo, malarstwo	172	1	83	—	20	1	277
Powielanie	46	10	19	5	4	1	85
Rzemiosło artystyczne	—	—	1	—	—	—	1
Teatr, muzyka, wystawy	127	35	23	8	59	13	265
Gospody i karczmy	127	72	103	256	27	17	602
Komunikacja, żegluga śródlądowa	270	6	413	14	66	5	774
handel							
Służba domowa	6	682	8	4 447	—	96	5 239
Robotnicy dniówkowi	224	11	198	14	44	2	493
Maszyści i palacze	34	—	15	—	11	—	60
Razem robotnicy	2 430	1315	7 679	10 100	547	209	22 280
B. Pracownicy zatrudnieni w rolnictwie i leśnictwie							
Pracownicy zatr. w handlu	860	314	877	377	318	47	2 794

Grupy zawodowe	Obywatele Rzeszy (Reichsdeutsche)		Obywatele RP		Pozostałe przyn. państwowe		Rezem
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	
Pracownicy biurowi	315	135	188	146	85	28	896
Technicy	400	3	94	—	62	2	561
Razem pracownicy B.	709	518	1 198	636	474	79	4 614
C. Czynni urzędnicy	252	41	547	41	49	11	941
D. Wolne zawody	141	112	45	37	42	10	387
E. Pozostali pracujący samodzielnie	882	196	983	158	322	47	2 588
F. Bez zawodu	412	381	86	95	36	32	1 042
G. Zawód nieznan	20	7	24	4	15	2	72
Razem C—G	1707	337	1 685	335	464	102	5 030
Razem czynni zawodowo w Wolnym Mieście Gdańsku	5 846	2 570	10 562	11 071	1 485	390	31 924
bez obyw. gdańskiego	8 416		21 633		1 875		

Źródło: Archiwum Państwowe Gdańskie, cyt. dalej APGd. 260, 2735, s. 295—299.

Z powyższych danych wynika, że najwięcej obywateli polskich zamieszkałych w Wolnym Mieście Gdańsku zatrudnionych było w charakterze robotników w rolnictwie, ogrodnictwie, leśnictwie i w charakterze pomocy domowej.

Spośród Niemców pochodzących z Rzeszy, najliczniejszą grupę stanowili robotnicy zatrudnieni w różnych gałęziach przemysłu, a także pracownicy biurowi i pracownicy zatrudnieni w handlu.

Wspomnieć należy jeszcze o robotnikach zatrudnionych czasowo (tak zwanych robotnikach sezonowych, zatrudnianych w okresie nasilenia prac rolnych, na przykład podczas żniw, kopania ziemniaków, buraków itp., głównie w powiatach wiejskich, wśród których najliczniejszą grupę stanowili Polacy (około 9 tysięcy osób)⁹.

Jako wspomniano wyżej, jedną z przyczyn napływu pracobiorców do Wolnego Miasta było stosunkowo wysokie wynagrodzenie. Wysokość za-

⁹ APGd. 260, 2735, s. 131 Vermerk.

robotników uzależniona była od branży, w której zatrudniony był robotnik, następnie od posiadanych kwalifikacji i stanu rodzinnego. Robotnik posiadający rodzinę miał wyższą stawkę godzinową na żonę i każde dziecko, jeśli żona nie pracowała zawodowo. Żona miała prawo do podjęcia pracy, jeśli zarobki męża nie przekraczały 240 guldenów miesięcznie przy jednym dziecku w rodzinie, 280 guldenów przy dwojce dzieci itd.¹⁰ Tabela nr 6 ilustruje zarobki godzinowe i miesięczne niektórych kategorii robotników gdańskich będących w stanie wolnym i posiadających rodziny, ale bez dodatków na żony i dzieci.

Tabela 6. Taryfowe stawki godzinowe płac niektórych kategorii robotników gdańskich w latach 1923—1930 w guldenach.

Kategorie robotników	Listopad 1923		Sierpień 1924		Październik 1926		Październik 1929		Styczeń 1930	
	Stawka godz.	Zarobki m-ne	Stawka godz.	Zarobki m-ne	Stawka godz.	Zarobki m-ne	Stawka godz.	Zarobki m-ne	Stawka godz.	Zarobki m-ne
Stocznia Gdańska	0,56	116,48	0,71-0,85	153,36 183,60	0,87-0,90	187,92 216,0	0,95	205,-	1,20	259,20
Port gdański	0,80	172,80	1,25	270,0	0,80-1,29	172,80 278,24	1,39-1,40	300,24 302,40	1,0-1,40	216,- 302,40
Robotnicy budowlani	0,70	145,60	1,13-1,27	244,- 274,32	1,18-1,44	254,88 311,-	1,63	352,-	1,45-1,65	301,60 339,-
Kolej miejska	.	.	0,89-1,04	192,24 224,64	.	.	0,87-1,40	187,92 302,40	0,90-1,40	187,20 302,40
Przemysł fabryczny	.	.	0,74-0,79	153,92 164,32	.	.	0,90-1,48	194,40 319,68	0,65-1,20	135,20 249,60
Handel	.	96,-	.	132,48	.	132,48	.	.	.	160,- 235,20
Tramwaje elektryczne	.	.	.	.	.	.	0,94-1,26	203,40 272,16	0,94-1,26	203,40 272,16

Źródło: PA Bonn, Kent II, 1 Pol. S. 2 Dz. Arbeitsfragen 1920—1930; AP Gd. 260, 2734, s. 555; Danziger Statistische Mitteilungen 1924, Nr 8/9, s. 34; 1927 Nr 2, s. 26—27; 1930 Nr 3 s. 46—48.

Spośród wymienionych w tabeli kategorii robotników najlepiej zarabiali robotnicy portowi i budowlani, a następnie kolei miejskiej i tramwajarze.

¹⁰ Np. robotnik kwalifikowany Stoczni Gdańskiej posiadający stawkę godzinową w 1930 r. 1,20 guldena otrzymywał dodatkowo na żonę i każde dziecko po 0,4 guldena. Przy pięcioosobowej rodzinie otrzymywał 291,48 guldenów, natomiast robotnik w stanie wolnym 259,20 guldenów,

Dla porównania zarobków robotników i rzemieślników gdańskich z zarobkami robotników i rzemieślników w Niemczech i Polsce, podajemy taryfowe stawki godzinowe płac niektórych kategorii robotników w Gdańsku, Bremie, Hamburgu, Warszawie, Poznaniu i Bydgoszczy.

Tabela 7. Taryfowe stawki godzinowe płac niektórych kategorii robotników w 1927 r. (w przeliczeniu na guldeny gdańskie).

Kategorie robotników		Stawki godzinowe					
		Gdańsk	Brema	Hamburg	Warszawa	Poznań	Bydgoszcz
Kowale	I						
	II	1,04	0,85	1,16	0,58	0,34—0,68	.
	III						
Ślusarze	I						
	II	1,04	0,85	1,21	0,58	0,68	.
	III						
Elektromonterzy	I	0,87	0,95	.	.	0,63	.
	II						
	III						
Blachrze	I	1,13	1,27	.	.	0,63	.
	II	1,33	1,40	1,57	.	0,53	.
	III						
Murarze	I						
	II	1,44	1,40	1,57	0,60	0,61	0,61
	III						
Cieśle	I						
	II	1,44	1,40	1,60	0,60	0,61	0,61
	III						
Stolarze	I						
	II	1,36	1,16	1,27	0,61	0,61	0,63
	III						
Malarze	I						
	II	1,40	1,35	1,54	.	0,63	0,63
	III						
Drukarze	I						
	II	1,18	1,21	1,23	31,21 tyg.	0,85	0,98
	III	1,35	.	.	64,41 tyg.	0,85	0,98
Robotnicy spichrzowi	I	0,93	1,11	1,16	111—200 ⁺	0,31—0,43	0,60
	III				m-nie		

I robotnik niewykwalifikowany

II robotnik wykwalifikowany

III robotnik wysoko kwalifikowany

+ plus dodatek dla żonatych bez dzieci 5,55 guld., dla żonatych z dziećmi 11,11 guld. miesięcznie.

Źródło: Danziger Statistische Mitteilungen Nr 2: 1927, s. 27—29.

Z porównania wynika, że tylko w Hamburgu stawki godzinowe u większości kategorii robotników i rzemieślników były wyższe niż w Gdańsku. Natomiast w Bremie robotnicy otrzymywali na ogół stawki godzinowe niższe aniżeli w Gdańsku. Znacznie niższe zarobki — jak wynika z tabeli — otrzymywali robotnicy i rzemieślnicy polscy. Pamiętać przy tym należy, że koszty utrzymania w Polsce były niższe niż w Gdańsku,

Zupełnie odmiennie kształtowały się zarobki urzędników, których wysokość uzależniona była od kwalifikacji i okresu służby, co ilustruje tabela 8.

Tabela 8. Uposażenie miesięczne urzędników państwowych w/g stanu na dzień 26 luty 1924 r., w guldenach.

Grupa	Uposażenie miesięczne					
I	112—117	122—127	132—137	142—147	152—156	160
II	124—130	136—142	148—156	158—163	168—173	178
III	138—144	156—162	162—168	174—180	186—192	198
IV	155—162	169—176	183—190	197—203	209—215	221
V	179—187	195—203	211—219	227—235	243—250	257
VI	210—220	230—239	248—257	266—275	284—298	302
VII	249—261	273—284	295—306	317—328	339—350	361
VIII	680—740	800—860	920—970	1020		

Źródło: BA Oddz. Pots., Dt. Stif. Nr 124, Bl. 285.

Tabela nie obejmuje wynagrodzenia komendanta policji, generalnego prokuratora i prezydenta sądu najwyższego, które kształtowały się w granicach od 1300 do 1500 guldenów miesięcznie, senatorów urzędujących (1600 guldenów m-nie) i prezydenta senatu (3000 guldenów m-nie).

Na poziom życia społeczeństwa oprócz zarobków, zasadniczy wpływ wywierają ceny na podstawowe artykuły spożywcze i artykuły codziennego użytku.

Tabela 9. Ceny na podstawowe artykuły spożywcze w Gdańsku w latach 1925, 1926, 1927, 1932 (w guldenach).

Przeciętne ceny w roku	Artykuły spożywcze, cena 1 kg											
	Chleb żytni	Chleb pszen.	Płatki ow-siane	ryż	cukier	Kar-tofle	Woło-wina	Wie-przowina	Bara-nina	Ma-sło	Sle-dzie	Jaja (1 szt.)
1925	0,50	1,40	0,75	0,80	1,08	0,10	2,05	2,16	1,90	5,29	0,96	0,16
1926	0,40	1,10	0,70	0,79	1,06	0,08	1,77	1,97	1,65	4,50	0,88	0,14
1927	0,48	1,20	0,71	0,80	1,06	0,13	2,10	2,16	1,98	4,78	0,80	0,14
1932	0,33	0,74	0,60	0,64	1,10	0,06	1,20	1,16	1,44	2,20	.	0,05

Źródło: Danziger Statistische Mitteilungen 1927 Nr 11/12, s. 144—145; Danziger Statistisches Taschenbuch 1934, s. 92.

Tabela 10. Ceny na niektóre artykuły codziennego użytku (w guldenach).

Nazwa towaru	Cena
Materiał ubraniowy	7,00—13,80 za 1 m
Ubranie męskie jesienne	7,00—35,50
Koszula męska nocna	3,85
Pulower męski	3,75—14,50
Pantofle męskie skórzane	19,50
Rękawiczki męskie (imitacja skóry)	2,95
Koszula damska nocna	3,75— 6,75
Pończochy damskie	0,75— 2,75
Biustonosz	1,95— 3,25
Suknia sportowa	32,50
Suknia dwuczęściowa	29,00—48,00
Suknia wieczorowa (wyszukany krój)	98,00
Płaszcz damski jesienny	29,75
Płaszcz damski zimowy z futrzanym kołnierzem	49,50—75,00
Suknia dziewczęca	12,50—26,50
Ubranie chłopięce	14,50
Pantofle damskie skórzane	16,75

Źródło: „Danziger Landes Zeitung” (VIII—XII 1930).

Podane w tabeli nr 9 dane wskazują na stosunkowo dużą stabilność cen w Gdańsku na przestrzeni trzech lat (1925—1927) oraz znaczną obniżkę cen w połowie 1932 r.

Interesujące dane na temat ogólnego poziomu życia ludności Wolnego Miasta zawiera tabela 11, przedstawiająca rozwój kosztów utrzymania pięcioosobowej rodziny robotniczej w Gdańsku.

Tabela 11. Rozwój kosztów utrzymania 5-osobowej rodziny robotniczej w gminie gdańskiej w latach 1924—1932.

Miesiąc	Rok	Wskaźnik w guldenach dla:					Razem
		Wyżywienie	Ogrzewanie i ośw.	Mieszkanie	Odzież	Pozostałe potrzeby	
Styczeń	1924	93,01	13,60	16,63	30,79	31,34	185,37
Lipiec	„	109,18	12,01	16,88	35,32	30,01	203,40
Styczeń	1925	123,00	11,53	20,00	31,74	29,51	215,81
Lipiec	„	119,97	11,21	26,25	32,34	29,51	219,58
Styczeń	1926	100,19	11,21	29,38	30,39	30,46	201,63
Lipiec	„	103,94	11,01	32,50	26,00	30,46	203,91
Styczeń	1927	104,27	11,61	32,50	24,36	30,46	203,20
Lipiec	„	119,11	11,21	32,50	24,91	30,46	218,19
Styczeń	1928	108,84	11,21	32,50	24,74	30,21	207,50
Lipiec	„	112,81	10,61	32,50	24,44	30,21	210,57
Styczeń	1929	110,86	11,21	32,50	26,73	30,21	211,51
Lipiec	„	110,34	11,51	32,50	26,73	30,29	211,37
Styczeń	1930	106,28	11,61	32,50	27,19	31,09	208,67
Lipiec	„	101,31	11,76	32,50	27,19	31,76	204,52
Styczeń	1931	91,95	11,76	32,50	26,08	29,81	192,10
Lipiec	„	89,93	11,76	36,00	22,06	29,81	189,56
Styczeń	1932	81,57	11,76	36,00	19,13	27,06	175,52
Lipiec	„	76,61	10,76	36,00	16,13	25,66	165,16

Źródło: Danziger Statistische Mitteilungen 1932 Nr 3, s. 92.

Tabela wykazuje zmienność kosztów utrzymania w latach 1924—1929, szczególnie w pozycji „wyżywienie”; wzrost w roku 1925 w stosunku do roku 1924, zmniejszenie w roku 1926 i na początku 1927, następnie wzrost w lipcu 1927 i w roku 1929. Stabilność obserwujemy w pozycji „ogrzewanie i oświetlenie” w okresie dziewięciu lat, a także w opłatach za mieszkanie w latach 1926—1931. W latach 1931—1932 widoczna jest wyraźnie tendencja zmniejszania kosztów utrzymania.

Porównanie danych zawartych w tabelach 6, 7, 8, 9, 10 i 11 pozwala stwierdzić, iż ogólny poziom życia w Wolnym Mieście Gdańsku był wyższy niż w Polsce i podobny jak w Niemczech, Francji, Anglii.

2. Strajki jako wyraz protestu robotników przeciwko pogorszeniu warunków życia

Spółeczność robotnicza Wolnego Miasta stanowczo sprzeciwiała się i protstowała przy każdej próbie obniżenia zarobków lub podwyżce cen na artykuły codziennego użytku, a tym samym pogorszenia warunków życia. Wyrazem tych protestów były strajki, z reguły popierane i mocno propagowane przez działające na terenie Wolnego Miasta związki i partie socjalistyczne.

Strajki jako forma protestu były organizowane do 1933 r. Po przejęciu władzy w Wolnym Mieście przez hitlerowców, na skutek panującego terroru, nie była możliwa tego rodzaju forma protestu robotniczego. Poniżej przedstawiamy najbardziej głośne strajki robotników Wolnego Miasta Gdańska.

Powodem do strajku robotników portowych pod koniec kwietnia 1921 roku było wypowiedzenie taryfy stawek godzinowych robotnikom Wolnej Strefy i przy Kanale Portowym. Bezpośrednią przyczyną wybuchu strajku było powiadomienie policji gdańskiej przez polskich pracowników Amerykańskiej Misji Żywnościowej o kradzieży około 4000 par obuwia. Po rozpoczęciu śledztwa i rewizji osobistej u wielu podejrzanych robotników, znaleziono znaczną część obuwia, a pozostali chcąc uniknąć kary, sami zwracali przywłaszczone obuwie. Niektórzy nawoływali do protestu przeciwko rewizji osobistej i domagali się wyciągnięcia konsekwencji służbowej w stosunku do pracowników Misji. Po przerwaniu śledztwa i znalezieniu kompromisu przy ustaleniu taryfy stawek godzinowych dla robotników zatrudnionych w Wolnej Strefie i Kanale Portowym zapanował spokój¹¹, ale nie na długo, bo na początku sierpnia przywódcy trzech socjalistycznych partii (komuniści, niezależni i więk-

¹¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Bonn, cyt. dalej: PA, Kent II, 1 V Pol. S. 3 Dz. Hafenarbeiterstreik 28. 4. 1921.

zość socjalistyczna) zwrócili się do senatu gdańskiego o wyrażenie zgody na zorganizowanie w dniu 4 sierpnia demonstracji na Targu Drzewnym przeciwko drożyznie, w szczególności przeciwko podwyżce cen chleba i przeciwko ustawie podatkowej. Senat wniosek odrzucił i zabronił urządzania publicznych zgromadzeń. W odpowiedzi na to przywódcy partii socjalistycznych zapowiedzieli generalny strajk na dzień 4 sierpnia 1921 r., wyłączając z normalnego funkcjonowania wiele zakładów, w tym szpital miejski. Nie udało się unieruchomić kolejki miejskiej i tramwajów. Czynna była także większość sklepów. Ważne dla życia miejskiego zakłady obsługiwane były częściowo przez robotników, częściowo przez inną pomoc techniczną. W strajku nie wzięły udziału: poczta, handel i banki. Podczas obrad Volkstagu gdańskiego posłowie komunistyczni Rahn i Schmidt usiłowali przerwać obrady. Na wniosek senatora Schümera, prezydent Volkstagu wezwał na salę obrad policję i polecił aresztować Rahna i Schmidta, a Volkstag dalej kontynuował swoje obrady. Po kilku dniach niepokoїв w Gdańsku, sytuacja zaczęła się stabilizować¹².

W lipcu (14 VII) 1922 r. zastrajkowały niektóre grupy pracowników Stoczni Gdańskiej, między innymi: formiarze i stolarze. Kierownictwo Stoczni zwolniło wszystkich strajkujących, w tym kilku członków Zjednoczenia Zawodowego Polskiego. Związek ZZP wydał odezwę wzywającą wszystkich robotników do solidarności. Na apel kierownictwa Związku ZZP pracę przerwali prawie wszyscy robotnicy Stoczni. Dyrekcja Stoczni poszła na ustępstwo; do pracy przyjęto wszystkich zwolnionych robotników i przyznano niewielką podwyżkę. W dniu 22 VII strajk został zakończony.

Sukcesem zakończyły się trwające w tym czasie strajki w budownictwie, fabryce chemicznej oraz w przemyśle drzewnym.

Znacznie szerszy zasięg miał strajk, który rozpoczął się dwa lata później. W dniu 8 sierpnia pracę przerwali robotnicy portowi i drzewni, domagając się podwyżki płac i przyspieszenia reformy pieniądza (Währungsreform). Dwa dni później partia komunistyczna ogłosiła strajk generalny, wzywając do przerywania pracy także robotników rolnych. Pod przewodnictwem senatora Jewelowskiego rozpoczęła obrady komisja złożona z przedstawicieli pracodawców i pracobiorców. Pracodawcy wyrazili zgodę na 80% żądanej podwyżki, co miało duży wpływ na zmianę nastrojów wśród pracobiorców. Jednak zasadniczy wpływ na dalszy przebieg strajku miało oświadczenie Wysokiego Komisarza Ligi Narodów w Gdańsku, Mac Donnella, na spotkaniu z przedstawicielami praco-

¹² Zob. „*Danziger Neueste Nachrichten*” 1921 z dn. 5. 8.; zob. też „*Danziger Zeitung*” 1921 z dn. 30. 7. — Verbot einer Demonstration der sozialistischen Parteien-

dawców i pracobiorców, iż posiada pełnomocnictwo Rady Ligi do usunięcia zakłóceń porządku publicznego w porcie przy pomocy polskich oddziałów wojskowych. Oświadczenie Wysokiego Komisarza Ligi Narodów wykorzystał w swoim wystąpieniu na posiedzeniu Volkstagu, prezydent senatu gdańskiego, Heinrich Sahm, który przestrzegał strajkujących przed „niebezpieczeństwem zewnętrznym”. Znaczna część robotników kwalifikowanych zadowolili się podwyżką stawki o 0,25 pfenigów na godzinę i 13 sierpnia przystąpiła do pracy. Robotnicy niekwalifikowani żądali wyższej stawki i po przystąpieniu do pracy zapowiedzieli wkrótce nowy strajk w porcie. Do kryzysu doszło ponownie 23 sierpnia, po przybyciu do portu gdańskiego duńskiego parowca „Robert Maersk” z materiałem wybuchowym dla Polski. Ponieważ dokerzy gdańscy odmówili rozładunku parowca, Komisarz Generalny RP zaproponował sprowadzenie do portu gdańskiego polskich robotników z Grudziądza; ofertę w tej sprawie zgłosiło także Warszawskie Towarzystwo Żeglugi. Jednak senat gdański, obawiając się pozostania robotników polskich w Gdańsku na stałe, nie wyraził zgody na ich przybycie do Gdańska. W tej sytuacji Wysoki Komisarz Ligi Narodów pozwolił na rozładowanie duńskiego parowca przez załogi dwóch polskich kutrów torpedowych pod dowództwem komandora Jacynicza i kapitana Schmidta. Wyładunek nadzorował osobiście prezydent policji gdańskiej Frobös. Po przeprowadzeniu rozładunku parowca, polskie kutry torpedowe opuściły tego samego wieczoru (23 IX 1923 r.) port gdański. Cztery dni później strajk w porcie gdańskim został zażegnany¹³.

W sierpniu następnego roku (6 VIII 1924 r.) robotnicy portowi znowu przystąpili do strajku ekonomicznego. Dotychczas otrzymywali oni 10,20 guldenów dziennie, a za nadgodziny otrzymywali 100% dodatek. Żądania robotników szły jednak bardzo daleko — za każdą dodatkową godzinę nadliczbową robotnicy żądali 10 guldenów. Pracodawca nie przyjął żądań, ale postanowił płace robotników portowych dostosować do warunków płacowych obowiązujących w porcie szczecińskim i królewieckim wraz z 15% dodatkiem z uwagi na panującą w Wolnym Mieście drożyznę. Wyliczona w ten sposób dniówka obniżyłaby się do 8 guldenów. Projekt został przez robotników odrzucony. Nie przyjęli oni także propozycji podwyższenia uposażenia dziennego o 7%. Do strajku przystąpiło 11 największych firm malarskich; przyłączyli się także murarze. Pracodawca poszedł na ustępstwa i podwyższył stawkę godzinową z 0,85 guld. na 1,10 guld. Podwyższono też stawki malarzom i murarzom i dzięki temu strajk w porcie i w mieście został przerwany¹⁴.

¹³ PA, Kent II, 1 IV Pol. S. 3 — Verlauf der Krisis in Danzig — 18. 8. 1923; zob. też „Worwärts” 1923 z dn. 22. 8. Nr 395.

¹⁴ Ibid., l.c.

W październiku 1925 r. rozpoczęli strajk robotnicy Stoczni Gdańskiej po oddaleniu ich żądań 20% podwyżki zarobków. Robotnicy spodziewali się, iż po otrzymaniu przez Stocznę nowych zleceń od rządu polskiego, zostaną zaspokojone ich roszczenia płacowe. Na polecenie związków zawodowych pracę przerwali robotnicy wysoko kwalifikowani. Rozmowy ze związkami zawodowymi prowadził w imieniu dyrektora Stoczni profesora Noego, senator dr Runge. W porozumieniu z senatorem Jewelowskim postanowiono wystąpić z prośbą do rządu polskiego, aby rozważył możliwość udzielenia pomocy Stoczni w tej sprawie. Prośba dyrekcji Stoczni Gdańskiej pozostała ze strony rządu polskiego bez odpowiedzi. W toczących się rozmowach ze związkami zawodowymi zwrócono uwagę na to, iż zarobki robotników w sąsiedniej Stoczni Schichau'a są o 15—20% niższe i pomimo tego robotnicy ci nie strajkują. Po kilku dniach sytuacja w Stoczni Gdańskiej uspokoiła się¹⁵.

Dwa lata później zastrajkowali robotnicy i urzędnicy polskiej dyrekcji kolejowej. Zatrudnieni na polskiej kolei w Wolnym Mieście robotnicy i urzędnicy domagali się podniesienia zarobków i dodatków socjalnych. Wyższa Rada Rozjemcza zaproponowała podwyżkę wszystkim grupom robotników o 5 pfenigów na godzinę. Oddalono natomiast wnioski o podwyższenie dodatków socjalnych. Jednakże orzeczenie Wyższej Rady Rozjemczej nie zadowoliło dyrekcji kolejowej. W dniu 9 XI 1927 r. odbyło się burzliwe zgromadzenie niemieckich robotników i urzędników; większość robotników i urzędników polskich w zgromadzeniu tym udziału nie wzięła. Pomimo ostrych wystąpień działaczy komunistycznych przeciwko polskiej dyrekcji i nawoływań do strajku, na polskiej kolei w Wolnym Mieście nie doszło do oficjalnego przerwania pracy. Niemieccy robotnicy i urzędnicy obawiali się masowych zwolnień z pracy i zatrudnienia na ich miejsce robotników i urzędników polskich¹⁶ i zadowolając się zaproponowaną podwyżką, strajk przerwali.

W kwietniu 1928 r. na tle żądań płacowych strajk ogłosili drukarze gdańscy. Poza organem gdańskiej Socjaldemokracji „Die Danziger Volksstimme”, która przyjęła żądania płacowe drukarzy i polską prasą, nie ukazało się w dniach 20—26 kwietnia 1928 r. większość dzienników gdańskich. Po siedmiu dniach, przy pośrednictwie Rady Rozjemczej, sytuacja została załagodzona¹⁷.

Powodem do strajku gdańskich portowców w październiku 1931 r. było skrócenie czasu pracy o 10% i tym samym obniżenie zarobków. Rozmowy wiceprezydenta senatu gdańskiego dr. Wiercińskiego-Keisera

¹⁵ Ibid. — Drohende Stilllegung Danziger Werft —

¹⁶ PA, Kent II, 1 IV Pol. S. 5 Dz — Lohnkampf der Eisenbahner in Danzig mit der hiesigen polnischen Staatsbahndirektion —

¹⁷ PA, Kent II, 1 IV Pol. S. 2 Dz. — Streik der Danziger Buchdrucker —

z przywódcami związków zawodowych gdańskich portowców rozpoczęły się 30 września. Pracodawca zgłosił propozycję, aby na okres od 1 października 1931 r. do 31 marca 1932 r. zarobkiienne robotników portowych ustalić na 10,50 guldenów, natomiast w czasie od 1 kwietnia do 30 września 1932 r. miałyby nastąpić ich obniżka do 10 guldenów dziennie. Pod wpływem swoich przywódców, głównie ze związków socjalistycznych, robotnicy nie przyjęli propozycji i ogłosili strajk. Poparły go załogi kilku niemieckich statków, do których udało się dotrzeć organizatorom strajku. Do rozmów ze strajkującymi marynarzami włączył się Niemiecki Konsul Generalny w Wolnym Mieście Gdańsku. Załogi dwóch niemieckich statków udało się nakłonić do podjęcia pracy, część marynarzy niemieckich przesłana została przez gdańską policję do Rzeszy. Strajk marynarzy przeniósł się do portu w Hamburgu. Natomiast w porcie gdańskim normalną pracę przywrócono w dniu 14 października 1931 roku¹⁸.

W dniach od 1 do 7 kwietnia 1930 r. z inicjatywy partii komunistycznej ogłoszono strajk robotników rolnych w dwóch powiatach wiejskich: Gdańskie Niziny i Wielkie Żuławy. Nie powiodło się zorganizowanie strajku w powiecie Gdańskie Wyżyny, gdzie policja konna i patrole policyjne na rowerach przeszkodziły organizatorom ogłoszenie i przeprowadzenie strajku. Strajkujący zgłosili następujące żądania:

1. Zniesienie wynagrodzenia w naturze na rzecz wynagrodzenia w gotówce oraz zmianę obowiązującego dotychczas systemu przydziału mieszkań.
2. Obniżenie czasu pracy do 8 godzin dziennie.
3. Podniesienie zarobków.
4. Przyznanie 7-dniowego urlopu wypoczynkowego w ciągu roku dla wszystkich zatrudnionych na stałe.
5. Zniesienie wszystkich niekorzystnych postanowień w ustawodawstwie socjalnym. Z charakteru żądań wynika, że były one bardzo trudne i raczej niemożliwe do spełnienia w ówczesnych warunkach (np. punkt 3 i 5 żądań).

Na uwagę zasługuje dobra organizacja strajku. Specjalne robotnicze oddziały szturmowe miały bronić strajkujących przed policją i zwalczać łamistrajków. Centralna Służba Informacyjna miała utrzymywać stały kontakt ze strajkującymi wioskami i kierownictwem strajku, znajdującym się we wsi Lisewo (Liessau) w powiecie Wielkie Żuławy, w mieszkaniu robotnika rolnego Czinkowskiego, skąd odpowiednie informacje

¹⁸ Ibid., Deutsches Generalkonsulat an das Auswärtigen Amts v. 6. Oktober 1931 — *Hafenarbeiterstreik* — zob. też „*Danziger Neueste Nachrichten*” 1931 z dn. 14 X — *Der Streik der Hafenarbeiter beendet*.

i meldunki przesyłano do Gdańska. Ulotki o celach i zadaniach strajku wydrukowano w Królewcu. W ulotkach nawoływano do stosowania terroru jako formy walki z łamistrajkami i policją, a także nawoływano do zwalczania na wsi gdańskiej wpływów socjaldemokratów.

W pierwszych dniach kwietnia udało się organizatorom strajku wprowadzić terror w kilku wioskach; oddziały szturmowe składające się z czteroosobowych grup pilnowały niepewnych robotników, którzy próbowali podjąć pracę. W mieszkaniach łamistrajków wybijano szyby w oknach, bądź demolowano mieszkania. W ten sposób włączono do strajku w powiecie Gdańskie Niziny 16 wsi, a w powiecie Wielkie Żuławy 14 wsi. Ponieważ kilku robotników, którzy chcieli przystąpić do pracy zostało dotkliwie pobitych przez członków oddziałów szturmowych, do akcji wkroczyła policja. We wsi Stutthof 60-osobowy oddział szturmowy uzbrojony w kije ruszył przeciwko oddziałowi policji. Wielu obezwładniono i aresztowano. Robotnik Edward Brillert próbował ucieczki i utonął w odnodze Wisły. Zorganizowany kondukt żałobny miał doprowadzić do wywołania zamieszek w Gdańsku. Jednak policji gdańskiej udało się przejąć pojazd ze zwłokami E. Brillerta przy wjeździe do miasta i autem policji w asyście około 1000 zgromadzonych przewieźć do krematorium. Kondukt żałobny dotarł do śródmieścia i rozwiązał się na Długim Targu.

Strajk i towarzyszące mu demonstracje kończące się często konfrontacjami robotników rolnych z policją zakończyły się w dniu 7 kwietnia 1930 r. Większość postulatów robotników rolnych zostało przez pracodawców odrzuconych. Zresztą organizatorom strajku zależało głównie na sprawdzeniu skuteczności zastosowanego terroru i sprawności służby informacyjnej komitetu strajkowego. Pod tym względem strajk ten wypadł znacznie korzystniej, aniżeli zorganizowany strajk w sierpniu 1923 r. w powiecie Gdańskie Wyżyny¹⁹.

3. Działalność społeczno-opiekuńcza władz i organizacji społecznych

Do zakresu tej działalności należało między innymi, stworzenie ustawodawstwa socjalnego, chroniącego wszystkich mieszkańców Wolnego Miasta i skutecznie pomagającego w przezwyciężeniu głównego problemu społecznego jakim było bezrobocie. Do ważnych zadań w działalności

¹⁹ APGd. 260, 2990 z. 117—157 — Landarbeiterstreik — zob. też „Danziger Volkstimme” 1930 z dn. 9 IV nr 84 — Tumulte bei einer Bestattung — „Danziger Neueste Nachrichten” 1930 z dn. 4 IV; P.M. Puciata, Z urzędowej korespondencji gdańskiego senatu z marca 1930 r. Wybór dokumentów w sprawie strajku gdańskich robotników rolnych, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” Nr 1—2; 1960, Gdańsk, ss. 145—156.

społeczno-opiekuńczej senatu gdańskiego należało także udzielanie pomocy drobnym rentierom, przyznawanie emerytur i wsparcie dla sierot, zapomóg dla spensjonowanych byłych niemieckich urzędników cywilnych i wojskowych w dawnych niemieckich przedsiębiorstwach państwowych, przyznawanie rent poszkodowanym przez wojnę i ich rodzinom, co zagwarantowane było w ustawodawstwie o ubezpieczeniu społecznym.

Problem bezrobocia zaobserwować można w Wolnym Mieście w zasadzie dopiero pod koniec 1923 r. Związany był z przewyciężeniem inflacji. Druga fala bezrobocia przypadła na lata 1925—1926, a trzecia na lata 1931—1933. W latach 1934—1936 obserwujemy znaczny spadek bezrobocia, które w roku 1937 sięgało zaledwie około 3 tysiące. Zagadnienie to ilustruje tabela nr 12.

Tabela 12. Rozwój bezrobocia i zasiłków socjalnych na obszarze Wolnego Miasta Gdańska w latach 1923—1936.

Lata	miesiące	Liczba bezrobotnych*	Liczba otrzymujących zasiłek w gułd.	Stosunek pobierających zasiłek do bezrob. w proc.
1923	XII	5 129 (3 006)	(770)	(25,6)
1924	I	7 195 (4 306)	(973)	(22,6)
1924	XII	5 400 (3 582)	(516)	(14,4)
1925	I	8 490 (5 549)	(856)	(15,4)
1925	XII	17 374 (11 532)	(4 473)	(38,7)
1926	I	20 715 (13 088)	(6 450)	(49,2)
1926	XII	15 946	12 280	77,0
1927	I	17 169	13 597	79,1
1927	XII	13 841	9 988	72,0
1928	I	16 236	13 254	81,6
1928	XII	13 081	8 560	65,4
1929	I	15 778	13 390	84,8
1929	XII	16 198	14 150	87,3
1930	I	21 153 (11 571)	6 380	30,1 (55,1)
1930	XII	24 429 (15 903)	9 227	37,8 (58,0)
1931	I	27 031 (17 596)	10 554	38,9 (59,3)
1931	XII	32 956 (23 053)	12 095+2 124a	43,1 (61,6)
1932	I	34 912 (24 658)	13 122+2 378a	44,4 (62,8)
1932	XII	39 042 (27 141)	14 145	36,2 (52,1)
1933	I	40 726 (28 232)	13 450	33,0 (47,6)
1933	XII	28 368 (22 521)	10 818	38,1 (48,0)
1934	I	27 525 (22 606)	11 367	41,3 (50,0)
1934	XII	22 585 (18 926)	7 873	34,8 (41,0)
1935	I	23 032 (19 432)	9 164	39,8 (47,1)
1935	XII	21 035 (17 687)	8 773	41,7 (49,6)
1936	I	19 946 (17 192)	9 028	45,2 (52,5)
1936	VIII	8 306 (7 157)	3 211	38,6 (44,8)

Źródło: Danziger Statistische Mitteilungen 1926 nr 11 i n. do 1932; Danziger Statistische Taschenbuch, Danzig 1934—1936 APGd. 260, 2735, s. 8, 248—249 i n.; 260, 2736, s. 215 i n.

W nawiasach dane z gminy gdańskiej; a — zasiłki z urzędu opieki społecznej,

* — dane dotyczący tylko bezrobotnych zarejestrowanych.

Do przedstawionych w tabeli danych ilustrujących stan bezrobocia można dodać, iż przeważająca część bezrobotnych rekrutowała się z przemysłu, znacznie mniej było ich w handlu, transporcie i przemyśle gospodnio-szynkarskim.

Zasiłki dla bezrobotnych wypłacane były w 1/6 przez gminę gdańską i w 5/6 przez Wolne Miasto. Na początku 1925 r. dzienna stawka dla mężczyzny powyżej 21 lat i nie mieszkającego z rodziną wynosiła 1,95 guldenów, mieszkającego z rodziną 1,70 guld. Dla osób poniżej 25 lat 1,25 guld., dla małżonka 0,60 guld., dla dzieci i pozostałych osób będących na utrzymaniu 0,45 guld dziennie. Ponadto dzieci bezrobotnych w liczbie do dwóch otrzymywały bezpłatnie dziennie 3/4 l. mleka na jedno dziecko. Podczas miesięcy zimowych (październik—kwiecień) cała rodzina otrzymywała pomoc zimową (tzw. Winterbeihilfe). Zasiłki dla bezrobotnych stanowiły znaczną część ogólnej sumy wydatków na pomoc socjalną i zdrowotną, co ilustruje tabela 13.

Tabela 13. Dochody i wydatki w/g budżetów i preliminarzy Wolnego Miasta Gdańska za lata 1924—1930 w guldenach.

Rok budżetowy	Dochody	Wydatki	Suma wydatków socjalnych i zdrowotnych	Wydatki na zasiłki dla bezrobotnych
1924/25	81 132 000,—	81 132 000,—	12 800 000,—	2 081 046,—
1925/26	113 709 000,—	111 709 000,—	20 900 000,—	8 012 794,—
1926/27	112 050 000,—	119 145 000,—	33 200 000,—	11 158 479,—
1927/28	113 209 000,—	113 206 000,—	34 100 000,—	9 340 998,—
1928/29	118 654 000,—	118 654 000,—	34 300 000,—	8 828 269,—
1929/30	127 994 000,—	127 994 000,—	36 400 000,—	11 176 660,—

Źródło: APGd. 260, 2735, s. 248—249; A. Repecko, Rzeczywiste przyczyny trudności gospodarczych Gdańska, „Polska Gospodarcza” 1930, z. 29, s. 1267—1271.

Chcąc ograniczyć wydatki na zasiłki dla bezrobotnych, władze Wolnego Miasta starały się zahamować napływ do Gdańska pracobiorców z Polski, a także z Niemiec. Rozmowy z Polską na ten temat rozpoczęły się z inicjatywy senatu gdańskiego 23 grudnia 1929 r. i trwały pod auspicjami Wysokiego Komisarza LN w Gdańsku i Warszawie do 8 lutego 1930 r. Stronę gdańską reprezentowali senatorowie: dr Wierciński-Keiser, dr Hemmen, dr Erwin Goldberg, Kurt Ziegert (z Wydziału Socjalnego i Opieki Społecznej), dr Bernhardt Kammnitzer (z finansów) i Franz

Arczyński (Wydział Pracy). Ze strony polskiej w rozmowach uczestniczyli: Komisarz Generalny RP, dr Henryk Strasburger, radca Stefan Laliccki, radca Stanisław Maksymowicz oraz Wojanecki i Mikolecki. Rozmowy zakończyły się przyjęciem wspólnego protokołu w dniu 8 II 1930 r.,

w którym między innymi, uzgodniono konieczność uzupełnienia polsko-gdańskiej umowy z czerwca i lipca 1923 r. w sprawie zatrudnienia obywateli RP w Wolnym Mieście, powstrzymanie na okres jednego roku napływu do Gdańska polskich pracobiorców. Strona polska nie wyraziła zgody na usunięcie z Wolnego Miasta części polskich pracobiorców, ale oświadczyła gotowość doraźnego zatrudnienia części polskich i gdańskich bezrobotnych na budowie kolei na odcinku Troyl—Pruszcz Gdański, a także udzielenia pomocy bezrobotnym gdańszczanom w znalezieniu zatrudnienia na polskim rynku pracy lub za granicą. Delegacja polska zgłosiła także propozycję przejęcia przez rząd polski wypłaty części dodatków dla bezrobotnych gdańszczan. Tylko pierwsza propozycja delegacji polskiej — powstrzymanie na okres jednego roku napływu do Gdańska polskich pracobiorców — została przez stronę gdańską przyjęta z zadowoleniem. Pozostałe propozycje strony polskiej ze względów politycznych i propagandowych nie zostały przyjęte²⁰. Senat gdański próbował sam rozwiązać powyższy problem na drodze kontrolowania robotniczego rynku pracy poprzez wprowadzenie kart pracy, na podstawie których mieli być zatrudnieni wszyscy pracobiorcy. Wydział Pracy Senatu Wolnego Miasta Gdańska przedłożył Volkstagowi w marcu 1930 r. projekt ustawy o zatrudnieniu pracobiorców na podstawie karty pracy (Arbeitskartengesetz). Mógł się o nią ubiegać każdy zdolny do pracy mieszkaniec lub mieszkanka posiadający obywatelstwo Wolnego Miasta, jeśli zarobki małżonka nie przekraczały 240 guldenów miesięcznie przy jednym dziecku w rodzinie, 280 guld. przy dwojga dzieciach, 320 guld. przy trojga dzieciach, 360 guld. przy czwórce dzieci i 400 guld. gdy w rodzinie było pięcioro lub więcej dzieci. Nieposiadający obywatelstwa Wolnego Miasta Polacy i Niemcy, a także obywatele innych przynależności państwowych mogli otrzymać karty pracy w ramach „potrzeb gospodarki Wolnego Miasta” i po uwzględnieniu odpowiednich umów dwustronnych. Projekt powyższej ustawy spotkał się z ostrą krytyką posłów frakcji niemiecko-narodowej i nie został uchwalony, aczkolwiek karty pracy wprowadzono już w wielu przedsiębiorstwach gdańskich²¹.

W czerwcu (27 VI) 1930 r. uchwalono ustawę o pośrednictwie pracy, w myśl której Krajowy Urząd Pośrednictwa Pracy (Landesarbeitsamt) wydawał odpowiednie zezwolenia pracobiorcom. Zatrudnienie i podjęcie pracy bez zezwolenia było zagrożone karą 1500 guldenów lub trzymie-

²⁰ PA, Kent II, 1 IV Pol. S. 2 Dz. — Arbeiterfragen. Endgültiges Protokoll aufgenommen in Warschau am 8. Oktober 1930; zob. też APGd. 260, 2735, s. 127—153 — Vermerk —; 2738, s. 123—125; „Baltische Presse” Nr 34 z dn. 11 II 1930.

²¹ AP, Kent II 1, IV Pol. S. 2 Dz. — Arbeiterfragen. Danziger Arbeitskartengesetz.

sięcznym aresztem²². Polska zgłosiła sprzeciw wobec stosowania powyższej ustawy w przedsiębiorstwach polskich i w stosunku do robotników polskich. Senat gdański zobowiązał się uwzględnić polski protest. Praktyka w tym względzie pozostawiała jednak wiele do życzenia. Po kilku latach powrócono do kart pracy, które obowiązywały także obywatele polskich.

Z tabeli 5 wynika, iż na terenie Wolnego Miasta zamieszkiwało 8416 czynnych zawodowo obywateli Rzeszy (tzw. Reichsdeutsche), z których około 4000 przybyło do Gdańska w latach od 1925 do początków 1928 r., natomiast pozostała część przybyła do Wolnego Miasta w okresie od marca 1928 do sierpnia 1929 r.²³ Około 6000 obywateli Rzeszy posiadało w Gdańsku stałe zatrudnienie. Pozostała część zasilała szeregi bezrobotnych, obciążając budżet gdański. Wszyscy bezrobotni obywatele Rzeszy należeli do Związku Niemieckich Obywateli Rzeszy w Gdańsku (Bund Deutscher Staatsbürger zu Danzig), który niejednokrotnie na łamach prasy gdańskiej lub niemieckiej krytykował stanowisko władz gdańskich wobec bezrobotnych obywateli Rzeszy²⁴.

Senat gdański kilkakrotnie zwracał się z prośbą do Niemieckiego Konsula Generalnego w Gdańsku, Ministerstwa Pracy, Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Ministerstwa Finansów Rzeszy o pomoc finansową na zasiłki dla bezrobotnych obywateli Rzeszy zamieszkujących w Wolnym Mieście Gdańsku, a także o zatrudnienie na terenie Rzeszy bezrobotnych gdańszczan. Rozmowy w tej sprawie pomiędzy przedstawicielami senatu gdańskiego i delegatami Ministerstwa Pracy, Spraw Wewnętrznych i Spraw Zagranicznych Rzeszy i Prus odbyły się w styczniu 1926 r., marcu 1927, lipcu i listopadzie 1928 r.

W styczniu (13. I) 1926 r. podpisano porozumienie pomiędzy Niemieckim Konsulem Generalnym w Wolnym Mieście Gdańsku i senatem gdańskim w sprawie przekazywania z Rzeszy do Gdańska pomocy finansowej na zasiłki dla bezrobotnych obywateli Rzeszy w wysokości 2 milionów guldenów rocznie, od 1931 r. 4 milionów rocznie. 75% z przyznanej kwoty miało być przeznaczone na zasiłki dla bezrobotnych obywateli Rzeszy i ich rodzin w Gdańsku, zaś 25% z przyznanych środków finansowych miało być przeznaczone na pomoc dla bezrobotnych gdańszczan przebywających na terenie Rzeszy. Powyższa umowa funkcjonowała do 1939 r.²⁵

²² Zob. Gesetz über Arbeitsvermittlung vom 27. 6. 1930 — Gesetzblatt für die Freie Stadt Danzig Nr 26 v. 1. 7. 1930, s. 147—153.

²³ APGd. 260, 2734, s. 15—19.

²⁴ PA, Kent II, 1 IV Pol. S. 2 Dz. — Arbeiterfragen —; zob. też „Danziger Neu-este Nachrichten” 1930 nr 18 z dn. 22 I — Protestkundgebung der Reichsdeutschen in Danzig.

²⁵ PA, Kent I, IV Pol. No. 2 R 31122 Bd. 2, s. 015—204; R 31123 Bd. 3, s. 078—082; Kent II, 1 IV Pol. S. 2 Dz.

Podczas rozmów w 1928 r. strona gdańska domagała się zatrudnienia na terenie Rzeszy większej liczby bezrobotnych gdańszczan, szczególnie młodych rzemieślników, w stosunku do liczby zatrudnionych w Wolnym Mieście obywateli Rzeszy. Proponowano przyjęcie zasady, aby za jednego zatrudnionego w Wolnym Mieście obywatela Rzeszy, zatrudnionych było na terenie Rzeszy trzech gdańszczan. Miało to zagwarantować dopływ z Rzeszy do Wolnego Miasta sił kwalifikowanych i pomóc Gdańskowi w przezwyciężeniu trudnej sytuacji społeczno-ekonomicznej²⁶.

Trudną sprawą okazało się wykonanie postanowień artykułu 312 traktatu wersalskiego (z 28 VI 1919 r.) w stosunkach pomiędzy Wolnym Miastem Gdańskim i Rzeszą Niemiecką w zakresie przyznawania osobom cywilnym i wojskowym oraz ich rodzinom świadczeń wynikających z ubezpieczeń społecznych i państwowych. Rozmowy w tej sprawie pomiędzy rządem niemieckim i rządem polskim działającym za Wolne Miasto Gdańskie na podstawie artykułu 104 p. 6 traktatu wersalskiego i przedstawicielami senatu gdańskiego rozpoczęły się na początku 1922 r. i trwały z przerwami do 24 stycznia 1927 r., kiedy to podpisano odpowiedni układ o wykonaniu artykułu 312 traktatu wersalskiego²⁷. W rokowaniach nad wielkością kwoty przysługującej Wolnemu Miastu od Rzeszy Niemieckiej z tytułu ubezpieczeń społecznych, wykorzystano jako precedens decyzję Rady Ligi Narodów z 17 lipca 1922 r. i orzeczenie trybunału haskiego z 24 marca 1926 r. w sporze polsko-niemieckim, dotyczącym należności z tytułu ubezpieczeń społecznych na terenie Górnego Śląska. Wspomnianą decyzją Rady LN i orzeczeniem trybunału haskiego przyznano Polsce 26 milionów marek złotych²⁸, co stanowiło 20%

²⁶ APGd. 260, 2734, s. 15—33 — Niederschrift über die Besprechung betreffend Austausch von Arbeitern zwischen Danzig und dem Deutschen Reiche am 5. März 1928.

²⁷ Artykuł 312 traktatu wersalskiego postanawiał: „Z zastrzeżeniem przepisów, zawartych w innych postanowieniach niniejszego Traktatu, rząd niemiecki zobowiązuje się przekazać mocarstwu, któremu zostają ustąpione terytoria niemieckie w Europie, lub mocarstwu, które będzie rządzić na dawnych terytoriach niemieckich jako mandatariusz na mocy art. 22 cz. I (Związek Narodów) część rezerw, zgromadzonych przez Rządy Rzeszy lub państw niemieckich lub przez organy publiczne czy prywatne, działające pod ich kontrolą, a przeznaczone na zapewnienie działalności na tych terytoriach wszystkich ubezpieczonych państwowych. Mocarstwa, którym odstąpione zostaną te fundusze, będą miały ścisły obowiązek wprowadzenia w wykonanie zobowiązań wynikających z tych asekuracji. Warunki tego przekazania rezerw zostaną uregulowane przez specjalne konwencje, które zawarte zostaną między rządem niemieckim a zainteresowanymi rządami...”

²⁸ W długich rokowaniach stronę niemiecką reprezentowali między innymi: dyrektor ministerialny w Ministerstwie Pracy Rzeszy, Andreas Grieser, radcowie tego resortu: dr Aurin, Fritz, dr Magister, dyrektor ministerialny w Urzędzie Spraw Zagranicznych Rzeszy, dr Erich Wallroth von Thermann, przedstawiciel Ministerstwa Finansów Rzeszy, radca Selle, przedstawiciel Kasy Emerytalnej Niemieckiej Kolei, radcowie Lorenz i Dittmar, przedstawiciel państwa pruskiego, radca Krause. Stronę polską reprezentowali: członek Komisji Kodyfikacyjnej RP, dr Witold Prądzyński, radca dr Mięczyław Marchlewski, przedstawiciel Departamentu Minister-

ogólnej kwoty, żądanej przez Polskę. Ekspersi Wolnego Miasta wyliczyli należności od Rzeszy Niemieckiej z tytułu ubezpieczenia społecznego na 40 milionów marek złotych. W przypadku skierowania niemiecko-gdańskiego sporu do decyzji organów Ligi Narodów, można się było spodziewać przyznania proporcjonalnie takiej samej kwoty, czyli około 8 milionów marek złotych. Rząd Rzeszy Niemieckiej pragnął uniknąć umiędzynarodowienia sporu niemiecko-gdańskiego i po zmniejszeniu ze strony gdańskiej roszczeń do 6 milionów marek niemieckich w złocie, wyraził zgodę na podpisanie 24 I 1927 r. wynegocjowanego układu²⁹. Powyższy układ obejmował: ubezpieczenie pracowników, ubezpieczenie od wypadków, ubezpieczenie na wypadek niezdolności do pracy pracobiorcy i na rzecz członków jego rodziny, a także ustalał zasady współpracy i wzajemnej pomocy instytucji ubezpieczeniowych Rzeszy Niemieckiej i Wolnego Miasta Gdańska przy wykonywaniu postanowień układu. Na Krajowy Zakład Ubezpieczenia Wolnego Miasta Gdańska przeniesiono prawo własności budynku przy ulicy Okopowej (dawniej Karenwall 2) i sanatorium na Polankach pod Oliwą wraz z całym wewnętrznym urządzeniem, wycenionym na kwotę pięćset tysięcy marek złotych.

Celem zaspokojenia wszystkich roszczeń z zakresu ubezpieczenia od wypadków, w razie niezdolności do pracy i ogólnego ubezpieczenia pracowników, Rzesza Niemiecka zobowiązała się wypłacić Wolnemu Miastu dla Krajowego Zakładu Ubezpieczenia, Spółki Wypadkowej i Rolniczej oraz Spółki Zawodowej kwotę pięciu milionów pięćset tysięcy marek złotych³⁰.

W artykule 3 § 22 powyższego układu stwierdzono, iż pomiędzy Rzeczpospolitą Polską i Wolnym Miastem Gdańskiem została zawarta w dniu 13 stycznia 1927 r. umowa w przedmiocie ubezpieczenia społecznego robotników i pracowników, zajętych w służbie Polskich Kolei Państwowych na obszarze Wolnego Miasta Gdańska, w której postanowiono, iż Rzeczpospolita Polska przejmie na siebie: a) roszczenia nabyte w ubezpieczeniu na wypadek niezdolności do pracy przez robotników i pracowników, b) renty uprawnionych dawnej Kolejowej Kasy Pensyjnej A prusko-heskiego Związku Kolejowego i Kasy Pensyjnej I Oddział A robotników kolei Rzeszy, jeżeli uprawnieni mieszkali na obszarze Wolnego Miasta Gdańska w dniu 1 stycznia 1924 r., c) renty z ubez-

stwa Pracy i Ubezpieczeń Społecznych: Jurkiewicz, Kermenicz, Horowicz, przedstawiciel Ministerstwa Kolei, radca Wróbel. Wolne Miasto Gdańsk reprezentowali w charakterze obserwatorów: dr Wierciński-Keiser, Schwarz i Frank jako senatorowie, prezydent senatu, dr Heinrich Sahn i radca stanu, Kurt Classen; zob. PA, Kent I, IV Pol. No 1 R. 31119 Bd. 1; R. 31120 Bd. 2 — Deutsch-Danziger Abkommen nach Artikel 312 Friedens-Vertrages, betreffend Sozialversicherung.

²⁹ Marka złota oznaczała urzędowo ustaloną cenę 1/2790 kg czystego złota.

³⁰ PA, Kent I, IV Pol. 1 R. 31119, Bd. 1 — Sozialversicherung 1920—1926,

pieczenia od wypadków dawnej pruskiej Dyrekcji Kolejowej Gdańsk, jeżeli uprawnieni mieszkali na obszarze Wolnego Miasta Gdańska w dniu 10 grudnia 1921 r. albo na obszarze Polski. Dalej stwierdzono, że Rzesza Niemiecka, Polska i Wolne Miasto Gdańsk są zgodne co do tego, iż Polsce przysługują jeszcze roszczenia do przekazania rezerw, wynikające z wykonania § 22.

Po ponad trzyletnich rokowaniach podpisany został 29 IV 1937 r. układ pomiędzy Wolnym Miastem Gdańskim i Polską o ubezpieczeniu od wypadków, ubezpieczeniu na wypadek inwalidztwa i ubezpieczeniu pracowników umysłowych na starość, na wypadek inwalidztwa i na rzecz pozostałych członków rodziny³¹. Dzięki temu sytuacja społeczno-prawna obywateli polskich, zatrudnionych na terenie Wolnego Miasta i gdańszczyzn zatrudnionych na terenie Polski uległa znacznej poprawie.

W tabeli 13 podano wielkość kwot przeznaczonych na świadczenia z tytułu ubezpieczeń socjalnych w latach 1924—1930, które zajmowały pierwsze miejsce pod względem wielkości wśród wydatków w budżecie Wolnego Miasta. Dla przykładu można podać, iż renty inwalidzkie pobierało w 1913 r. 6 534 osoby, w 1924 — 9 513, a w 1925 — 10 140 osób; renty wdowie w 1913 r. pobierało 67 osób, w 1924 — 1460, w 1925 — 1672 osoby; renty sierocy w 1913 r. — 435 osób, w 1924 — 7 458, w 1925 — 7 950 osób³².

Osoby pobierające rentę inwalidzką, której wysokość ustalono w połowie 1924 r. na 228 guldenów rocznie (bez dodatku na dzieci i żonę), otrzymywały także stałą zapomogę z Wydziału Opieki Społecznej, pomoc zimową, pomoc gospodarczą (Wirtschaftsbeihilfe) i inne. Wydatki na zapomogi wzrastały z każdym rokiem, na przykład: w styczniu 1924 r. wynosiły 7 tysięcy guldenów (6 guldenów na osobę miesięcznie), w styczniu 1926 r. — 125 tysięcy guldenów (21 guldenów na osobę miesięcznie), niezależnie od pomocy zimowej³³.

Na uwagę zasługują także inne formy działalności socjalnej, prowadzonej przez Wydział Opieki Społecznej, związki i towarzystwa społeczne oraz instytucje i organizacje dobroczynne.

W 1922 r. w Wydziale Opieki Społecznej powołano opiekunki, których zadaniem było niesienie pomocy osobom chorym przebywającym w szpitalu lub w domu. Opiekunki społeczne utrzymywały kontakt z kościelnymi organizacjami opiekuńczymi (np. Ewangelicka Służba Opiekuńcza — Evangelischen Wohlfahrtsdienst, Związek Krzyża Diecezji Gdańskiej

³¹ Ibid., art. 2 § 18 układu z dn. 24 I 1927 r.; APGd. 260, 190, s. 697—699 — Abkommen zwischen der Freien Stadt Danzig und der Republik Polen über Sozialversicherung; zob. też Gesetzblatt Nr. 41 z dn. 9 VI 1937.

³² PA, Kent II, 1 S. Dz. — Entwicklung der sozialen Fürsorge in Danzig...

³³ Zob. Danziger Statistische Mitteilungen Nr. 11 1926, s. 174.

— Kreuzbund Diözesanverband Danzig), a także z Centralą Opieki Społecznej w Gdańsku (Fürsorgezentrale zu Danzig) i Komitetem Robotniczej Opieki Społecznej (Ausschuss für Arbeiterwohlfahrt) celem udzielenia niezbędnej i skutecznej pomocy rodzinie osoby chorej (np. zapewnienie opieki dzieciom, zakup lekarstw samotnym rekonwalescentom). Odwiedzały także samotne osoby przebywające w szpitalach³⁴.

Szczególne zasługi w działalności socjalnej na terenie Wolnego Miasta mają organizacje: Związek Caritasu Diecezji Gdańskiej (Caritasverband im Bistum Danzig) i działające pod jego patronatem Katolickie Towarzystwo Opieki Społecznej dla Dziewcząt, Kobiet i Dzieci (Katholischer Fürsorgeverein für Mädchen, Frauen und Kinder) oraz Komitet Robotniczy Opieki Społecznej (Ausschuss für Arbeitswohlfahrt), a także Niemiecki Czerwony Krzyż Wolnego Miasta Gdańska (Deutscher Frauenverein vom Roten Kreuz, Danzig Stadt) i kilka stowarzyszeń ewangelickich, działających pod patronatem Domu Diakonisek w Gdańsku.

Uwzględniając postulaty Związku Caritasu i innych organizacji społecznych, powołano na podstawie ustawy z 1928 r. w Gdańsku, Sopocie, Oruni i powiatach wiejskich urzędy do spraw młodzieży współpracujące z odpowiednimi terenowymi oddziałami Gdańskiego Związku do Spraw Młodzieży (Danziger Jugendfürsorgeverband), szczególnie w dziedzinie zapobiegania przestępczości wśród młodzieży. Opiekunki Katolickiego Towarzystwa Opieki Społecznej dla Dziewcząt, Kobiet i Dzieci odwiedzały regularnie areszt i wydział obyczajowy policji gdańskiej, aby otoczyć opieką znajdujące się tam dziewczęta i kobiety, a niektóre umieścić w schronisku Misji Wewnętrznej (Innere Mission zu Danzig), Misji Dworcowej (Bahnhofsmision), Misji Portowej (Hafenmission), lub po udzieleniu pomocy materialnej odesłać do miejsca zamieszkania. Związek Caritasu organizował przy współpracy z innymi miastami w Niemczech (np. Koblencją) kursy dla opiekunek nad chorymi; zbiórki produktów żywnościowych, odzieży i używanych mebli, które następnie przekazywano niezamożnym rodzinom podczas tak zwanych „rodzinnych wieczorów”. Związek Caritasu położył szczególne zasługi przy wznoszeniu katolickich ochronek i przedszkoli dla dzieci niemieckich, co miało być odpowiedzialnością na skuteczną akcję w tej dziedzinie polskiej organizacji oświatowej — Gdańskiej Macierzy Szkolnej. Myśl księdza prałata i senatora Sawatzkiego, aby w każdej parafii katolickiej było co najmniej jedno przedszkole dla dzieci niemieckich, zaczęto realizować z powodzeniem w 1927 r.³⁵

Na uwagę zasługuje działalność społeczna Towarzystwa Fundacji Gu-

³⁴ Ibid., s. 173—174.

³⁵ BA Oddz. Pots., Dt. Stift. Nr 107. Bl. 98—103 — Caritasverband für Freie Stadt Danzig 1929; Nr 108 Bl. 352—359 — Caritas-Arbeit im Bistum Danzig im Jahre 1928.

stawa Adolfa zrzeszającego do powstania Wolnego Miasta Gdańska szeregi towarzystw kobiecych prowadzących działalność społeczną na terenie Poznania, Królewca, i innych miast Prus Wschodnich. Po powstaniu Wolnego Miasta Gdańska, Towarzystwo Fundacji Gustawa Adolfa ograniczyło swoją działalność do nowego obszaru, organizując na cele społeczne kolekty kościelne, a także przyjmowało darowizny i zapisy testamentowe.

Akcję społeczną kościoła ewangelickiego wspierały następujące organizacje kościelne: Terenowe Towarzystwo Misji Wewnętrznej (Der Provinzialverein für Innere Mission), Ewangelicko Kościelne Towarzystwo Pomocy (Der Evangelisch-Kirchliche Hilfsverein), Gdańskie Stowarzyszenie Pomocy Kobietom (Der Danziger Kreisverband der Frauenhilfe), Zachodniopruska Konferencja Misyjna (Die Westpreussische Missionkonferenz), przekształcona 26 I 1921 r. w Konferencję Misyjną Wolnego Miasta Gdańska (Freistaats Missionkonferenz), Zachodniopruskie Towarzystwo Niemieckiej Fundacji Lutry (Der Westpreussische Hauptverein der Deutschen Lutherstiftung) i inne³⁶.

Ewangelickie Stowarzyszenie Diakonów prowadziło w Wolnym Mieście szeroką działalność charytatywną. Na szczególną uwagę zasługuje Dom Matki i Szpital Gdański (Diakonissen Mutter — und Krankenhaus Danzig przy ul. Nowe Ogrody (Neugarten), funkcjonujący w Gdańsku od 1876 roku, Dom Wypoczynku „Pomocy Bożej” w Sopocie, Dom Starości i Przytułek Fundacji Augusty Wiktorii (Altenheim und Siehenhauses des Diakonissen — Auguste — Viktoria Stiftung zu Danzig), Seminarium dla wychowawczyń i szkoła ćwiczeń dla 50 dzieci, przedszkola, domy sierot, ochronki dla niemowląt, domy dla upadłych dziewcząt, przytulki dla nieuleczalnie chorych i liczne stacje opieki prywatnej (Privatpflegestation) — stacje dla kobiet (Frauenstation, stacje dla mężczyzn (Männerstation), stacje dla dzieci (Kinderstation) służące pomocą i opieką potrzebującym za umiarkowaną odpłatnością lub bezpłatnie, zależnie od stopnia zamożności osoby potrzebującej pomocy³⁷.

4. Sytuacja mieszkaniowa w Wolnym Mieście Gdańsku

Istotnym miernikiem sytuacji bytowej ludności są warunki mieszkaniowe i komunalne. Ważną rolę w sytuacji mieszkaniowej odgrywają: rozwój budownictwa mieszkaniowego i jego standard. Przyrost mieszkań w Gdańsku, w okresie od 1919 do 1932 r. ilustruje tabela 14.

³⁶ Evangelisches Zentralarchiv in Berlin, cyt. dalej: Evang. Zentralarch. Best. 7, Nr 17593 — Geschäftsbericht des Evangelischen Konsistoriums in Danzig für die Zeit v. Jan. 1920—31. Dez. 1921.

³⁷ Ibid. Best. 5, Nr 852; Jahres-Bericht für die Jahre 1919—1928 über das Diakonissen-Mutterhaus und Krankenhaus zu Danzig.

Tabela 14. Bilans mieszkań gminy miejskiej Gdańsk w okresie od 1 I 1919 do 31 X 1932 r.

Wielkość Mieszkań	Stan 1. I. 1919	Przyrost mieszkań od 1. I. 1919 do 31. X. 1932			Ubytek w okr. 1. I. 1919 do 31. X. 1932 z powodu rozb. i wyburz.	Czysty przyrost w okr. 1. I. 1919 do 31. X. 1932	Stan 31. X. 1932
		Nowe budow- nictwo	Przebu- dowa, odbudowa	Razem			
1 izba	14 539	926	170	1 096	63	1 033	15 572
2 izby	20 360	3 722	469	4 199	51	4 140	24 500
3 izby	8 801	2 372	261	2 633	26	2 607	11 408
4 izby	4 210	462	88	550	10	540	4 705
5 izb	1 529	271	33	304	7	297	1 826
6 izb	774	69	14	83	2	81	855
7 i 8 izb	472	63	15	78	1	77	549
9 i więcej izb	112	34	5	39	2	37	149
Razem	50 797	7 919	1 055	8 974	162	8 812	59 609

Źródło: Danziger Statistische Mitteilungen 1932 nr 4, s. 94.

¹ Kuchnia nie jest wliczona do powierzchni mieszkalnej.

Jeśli wykazany w tabeli 14 przyrost mieszkań w okresie 1919—1932 porównamy z przyrostem mieszkań w okresie przyspieszonego rozwoju gospodarczego w Gdańsku w latach 1901—1910, który wynosił 8 590 mieszkań³⁸, to wyraźnie widoczny jest wysiłek władz Wolnego Miasta w tym kierunku.

Tabela 15. Budownictwo mieszkań ze środków publicznych w latach 1920—1929 w gminie Gdańsk i wykonawcy.

Lata	Gmina miejska Gdańsk	Spółdzielnie tow. budowl.	Przedsięb. prywatne	Osoby po- jedyncze	Razem wyb. mieszkań
1920	238	214	—	50	502
1921	232	102	—	36	370
1922	151	36	—	26	213
1923	172	—	—	—	172
1924	213	123	—	7	343
1925	76	320	—	85	481
1926	—	275	530	35	840
1927	98	480	544	28	1 150
1928	—	725	531	33	1 289
1929	134	1 137	210	6	1 487
Razem	1 314	3 412	1 815	308	6 847

Źródło: H. Althoff, Siedlungsarbeit in der Freien Stadt Danzig 1920—1930, „Danziger Schriften für Politik und Wirtschaft” H. 2.

³⁸ Zob. B. Piasecki, Sytuacja mieszkaniowa i komunalna w Wolnym Mieście Gdańsku, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego”, Zeszyt spec, nr 2, Gdańsk 1975, s. 149—160.

W budownictwie mieszkań w Wolnym Mieście uczestniczyło kilku wykonawców: gmina miejska, spółdzielnie i towarzystwa budowlane, przedsiębiorstwa prywatne i osoby pojedyncze. Ilustruje to tabela 15.

Spośród wybudowanych 6 847 mieszkań 95% stanowiły mieszkania 1—3-pokojowe, natomiast 5% (356 mieszkań) stanowiły 4—5-pokojowe mieszkania. Pod budowę mieszkań wykorzystano uprzednio zaplanowane i przygotowane tereny w dzielnicach miasta:

1. Śródmieście 468 mieszkań.
2. Siedlce (głównie Stare Szkoty, Suchanino, Chełm) 1 308 mieszkań.
3. Wrzeszcz (głównie Nowe Szkoty, Zaspą, Letniewo) 3 908 mieszkań.
4. Oliwa (głównie Jelitkowo) 441 mieszkań.
5. Nowy Port (głównie Brzeźno, Wisłoujście) 368 mieszkań.
6. Stogi 359 mieszkań.

Razem 6 847 mieszkań.

Tabela 16. Przeciętne czynsze miesięczne za mieszkania będące w przymusowej gospodarce lokalami i wolnej gospodarce lokalami w gminie miejskiej Gdańsk, na dzień 9 V 1927 r.

Wielkość mieszkań	Czynsze za mieszkania bez pomieszczeń rzemieślniczych				Czynsze za mieszkania z pomieszczeniami rzemieślniczymi			
	Przym. gosp. lok.		Wolna gosp. lok.		Przym. gosp. lok.		Wolna gosp. lok.	
	Liczba mieszkań	Przec. czynsz w guld.	Liczba mieszkań	Przec. czynsz w guld.	Liczba mieszkań	Przec. czynsz w guld.	Liczba miesz- kań	Przec. czynsz w guld.
Mieszk. 1-pok. z kuchnią								
a)	9 523	14,80	381	21,18	220	67,16	32	141,27
b)	2 100	16,62	102	20,95	66	70,86	6	90,83
c)	3 830	18,14	104	21,53	38	53,04	3	36,67
Mieszk. 2-pok. z kuchnią								
a)	11 321	27,25	874	41,94	477	78,89	40	175,11
b)	1 579	32,04	126	48,45	111	93,18	13	206,12
c)	624	35,55	45	42,11	22	89,05	1	55,00
Mieszk. 3-pok. z kuchnią								
a)	4 940	47,52	357	67,92	218	133,38	26	209,52
b)	1 443	49,90	98	70,24	62	112,50	8	174,19
Mieszk. 4-pokojowe	2 795	70,39	203	100,39	117	139,18	25	181,64
5	1 067	100,74	53	106,07	100	154,13	10	394,98
6	480	133,19	31	151,18	49	189,34	10	245,89
7	168	173,19	20	223,59	18	263,99	1	225,00
8	49	216,48	5	154,33	11	282,58	2	475,00
9	7	199,72	2	185,00	7	273,45	—	—
10	5	167,50	5	234,80	2	290,50	—	—
11 i więcej	5	312,55	3	400,00	—	—	—	—

Źródło: Beiträge zur Danziger Statistik, H. 3, s. 41.

- a) mieszkanie bez toalety i bez dodatkowej izby dla służącej,
- b) mieszkanie z izbą dla służącej,
- c) mieszkanie z toaletą.

W 1927 r. zagęszczenie na jedną izbę wynosiło: w Gdańsku 1,90 osób, w Sopocie 1,40, w powiecie Gdańskie Wyżyny 1,71, Gdańskie Niziny 1,54, Wielkie Żuławy 1,53; przeciętnie w Wolnym Mieście zagęszczenie wynosiło 1,50, a w 1931 r. sytuacja w tym względzie uległa znacznej poprawie, gdyż zagęszczenie na jedną izbę wynosiło 1,20 osoby³⁸.

Na uwagę zasługuje organizacja budownictwa mieszkań. W Wolnym Mieście, podobnie jak w Niemczech i wielu innych krajach Europy, konieczne były szczególne przedsięwzięcia, aby dla złagodzenia trudności mieszkaniowych ruszyć z miejsca z budową mieszkań. Już w następnym roku istnienia Wolnego Miasta — 15 VII 1921 r. uchwalił gdański Volkstag pierwszą własną ustawę o opłatach na budownictwo mieszkań. Ustawa ta przewidywała: a) opłatę na budownictwo mieszkań sięgającą 20% ogólnej wartości rocznego czynszu według stanu na 1 lipca 1914, b) tak zwaną szczególną opłatę (Sonderabgabe), sięgającą do 25% wartości rocznego czynszu jeśli wzrósł on więcej niż 100%, c) podatek od mieszkań dużych (luksusowych). Szerząca się inflacja zmusiła władze gminy miejskiej od podwyższenia powyższych świadczeń, początkowo o 100%, a następnie o 500%. Ustawa z 27 czerwca 1923 r. wprowadziła dodatkową opłatę, a mianowicie 1% od ogólnej kwoty wypłacanych zarobków, odprowadzanej miesięcznie przez pracodawców na cele budownictwa mieszkaniowego. Ze względów gospodarczych powyższy podatek został od 1 X 1926 r. obniżony na 1/2%, a od 1 IV 1928 r. całkowicie zniesiony.

Następna ustawa z 27 III 1925 r. (Gesetz zur Bekämpfung der Wohnungsnot) ustaliła nowy czynsz za powierzchnię mieszkalną i biurową i wprowadziła nowe opłaty na cele budownictwa mieszkaniowego (Wohnungsbauabgabe od 1 IV 1925 r. — 20% a od 1 IV 1926 r. 30%). Z wpływających środków finansowych 10% przeznaczono na pomoc mieszkaniową dla ludności biedniejszej, w tym także na pomoc przy opłacie czynszów. W dniu 30 III 1928 r. gdański Volkstag przedłużył ważność ustawy z dnia 27 III 1925 r.³⁹

Przedstawione wyżej ustawy przyczyniły się do zapewnienia finansowych podstaw budownictwa mieszkaniowego, które ukazuje tabela 17.

³⁸ Ibid., s. 38.

Tabela 17. Środki finansowe zgromadzone na budownictwo mieszkaniowe w gminie miejskiej Gdańsk w latach 1925—1930, w guldenach.

Rok budżetowy	Podatek od zarobków	Opłata na budownictwo mieszkaniowe	Odsetki od kapitału	Dopłaty WMGd.	Razem
1925/26	1 500 000,—	2 680 000,—	100 000,—	—	4 280 000,—
1926/27	972 000,—	4 320 000,—	330 000,—	—	5 622 000,—
1927/28	648 000,—	4 454 000,—	515 000,—	—	5 711 000,—
1928/29	—	4 608 000,—	703 000,—	400 000,—	5 711 000,—
1929/30	—	4 761 600,—	867 000,—	400 000,—	6 028 681,—
Razem	3 120 000,—	20 823 000,—	2 515 000,—	800 000,—	27 258 000,—

Źródło: H. Althoff, Siedlungsarbeit in der Freien Stadt Danzig 1920—1930, „Danziger Schriften für Politik und Wirtschaft”, H. 2, s. 10.

W latach 1927—1929 zaciągnięto na cele budownictwa mieszkaniowego pożyczkę w wysokości 6 milionów guldenów. Tak więc na cele budownictwa mieszkaniowego w gminie Gdańsk przeznaczono w okresie sześciu lat (1925—1930) znaczną kwotę 33 258 000,— guldenów⁴⁰.

Do budowy mieszkań w Wolnym Mieście Gdańsku włączyła się także Rzesza Niemiecka. W 1931 r. po długich staraniach Związku Niemieckich Obywateli Rzeszy w Gdańsku, Ministerstwo Finansów Rzeszy podjęło akcję budowy mieszkań w Gdańsku dla ludności niemieckiej, głównie obywateli Rzeszy, którzy z uzasadnionych powodów mieszkań dotychczas nie otrzymali. W tym celu podpisana została umowa pomiędzy Bankiem Budowlano-Ziemiemskim w Berlinie a Bankiem Rolnym w Gdańsku. Berliński bank przekazał bankowi gdańskiemu kwotę jednego miliona marek. Realizację budowy mieszkań powierzono przedsiębiorstwom gdańskim, co stwarzało możliwość dodatkowego zatrudnienia kilkudziesięciu robotników budowlanych. W planie budowlanym przewidziano domy z ośmiu mieszkaniami trzypokojowymi z kuchnią-łazienką i komórką o powierzchni mieszkalnej 52 m², dwupokojowymi z kuchnią, łazienką i komórką o powierzchni 40 m² (w śródmieściu), domy z pięciu mieszkaniami dwupokojowymi z kuchnią, łazienką i ogródkiem (na terenie Oruni, Sopotu, Pruszcza Gdańskiego), domy z dwoma mieszkaniami dwupokojowymi i ogródkiem o powierzchni od 33 do 39 m² (na terenie Wrzeszcza) oraz domy z dwudziestu mieszkaniami dwu- i trzypokojowymi o powierzchni od 42 do 57 m² na terenie Starych Szkotów). W pierwszym półroczu 1931 r. wybudowano 159 mieszkań, natomiast w drugim półro-

⁴⁰ PA, Kent II, 1 IV Pol. S. 10 Dz. — Siedlungs und Wohnungswesen 1922—1936; zob. też H. Althoff, Siedlungsarbeit in der Freien Stadt Danzig..., s. 8—9.

czu tegoż roku wybudowano 94 mieszkania⁴¹. Budowę mieszkań z funduszów niemieckich prowadzono także na terenie wiejskim. W 1934 r. zbudowano osiem domów dwurodzinnych w Nowym Stawie (Neuteich) i tyleż w Nowym Dworze (Tigenhof)⁴².

⁴¹ A. Repeczko, Preliminarz budżetowy Wolnego Miasta Gdańska na rok 1927/1928, „Przegląd Gospodarczy” 1927, z. 10, s. 393—397; Bundesarchiv Koblenz, cyt. dalej: BA Reichsfinanzministerium R 2 19480 — Vermerk.

⁴² APGd. KG, 955, s. 4—5. Opracowany w 1938 r. nowy program budownictwa mieszkaniowego w WMG planowano zrealizować w oparciu o pożyczkę Rzeszy w wysokości 10 milionów marek (po 3 miliony marek rocznie w latach 1939, 1940, 1941) i jeden milion marek w 1942 r. Planowane mieszkania miały być wzniesione w centrum Gdańska, we Wrzeszczu i w Brzeźnie — zob. BA, Reichsfinanzminist. R 2 19480 — Vermerk.

EINIGE SOZIALE PROBLEME DER FREIEN STADT DANZIG IN DEN JAHREN 1920—1933

Zusammenfassung

Dem Versailler Vertrag nach rief man ins Leben die Freie Stadt Danzig in den politischen Beziehungen, die von der Betreuung des Völkerbundes und der weiten politischen-wirtschaftlichen Berechtigungen des polnischen Staats bestimmt wurden.

Die von der Danziger Verwaltung gegründeten Grundlagen des rechtlich-ökonomischen Daseins der Freien Stadt begünstigten die wirtschaftliche Belebung. Dies stellte dann für viele hier Beschäftigung suchende Polen eine große Hoffnung und Zukunft dar. Auch viele Deutsche aus den vom Reich getrennten Gebieten kamen dem Versailler Vertrag nach in die Stadt, um unter den Landsmännern das Schlimmste vorübergehen zu lassen, und später mit Hilfe von vielen deutschen Organisationen und Gesellschaften, auch der Verwaltung der Freien Stadt und des Reiches sich und der Familie angemessene Verhältnisse der Existenz zu sichern. Um Hälfte des Jahres 1929 lebte ständig auf dem Gebiet der Freien Stadt Danzig 8 416 Reichsbürger, 21 633 Bürger der Republik Polen und 1 875 Bürger der anderen Staaten — zusammen 31 924 berufstätige Personen. Hierzu sollte man ca. 13 000 Saisonarbeiter (sog. Wanderarbeiter), die übergehend in den landwirtschaftlichen Kreisen, vor allem zur Zeit der dringenden Arbeiten auf dem Lande beschäftigt wurden, zuzählen. Darunter waren 9 000 Polen.

Die Freie Stadt zog die Arbeiter aus Polen und Deutschland mit den günstigen Verdiensten an, mit der günstigen sozialen Gesetzgebung und

dem hohen Kurs des Danziger Guldens. In dem Kampf mit der Arbeitslosigkeit, die im Jahre 1933 über 40 000 der Berufstätigen betrug, versuchte die Danziger Verwaltung den Zufluß der Arbeitsnebmer aus Polen und Deutschland zu beschränken. Diese Probleme wurden zu wichtigen Fragen in den Beziehungen Polen — Danzig und Danzig — Deutschland.

Viel Platz widmete man in dem Artikel der Betreuungstätigkeit der Danziger Verwaltung, welche die besten Lebensverhältnisse den Einwohnern zu sichern versuchte. Sie bestimmte einen wesentlichen Teil der Budgetmittel für die soziale Tätigkeit; in den Jahren 1924/25 bestimmte man für dieses Ziel 12 800 000 Gulden, und in dem Budgetjahr 1929/30 — 36 400 000 Gulden, das bildete 1/3 aller Ausgaben des Budgets der Freien Stadt Danzig.

An der sozialen Tätigkeit nahmen viele gesellschaftliche und wohltätige Organisationen teil, z.B.: Evangelischen Wohlfahrtsdienst, Kreuzbund Diözesenverband Danzig, Ausschuss für Arbeiterwohlfahrt, Caritasverband im Bistum Danzig, Katholischer Fürsorgeverein für Mädchen, Frauen und Kinder, Deutsche Frauenverein vom Roten Kreuz, Danzig Stadt, Der Provinzialverein für Innere Mission, Der Evangelisch-Kirchliche Hilfssverein, Die Westpreussische Missionkonferenz, Der Westpreussische Hauptverein der Deutschen Lutherstiftung u.a.

Grosse Bedeutung spielte für die Verwaltung der Freien Stadt der Wohnungsbau. Man bestimmte zu diesem Ziel nur in den Jahren 1925—1930 über 33 Millionen Gulden. Man benutzte hier auch sehr weitgehende Hilfe des Deutschen Reiches.

Bei der Bearbeitung des Artikels bediente man sich vor allem der Quellen aus deutschen Archiven, dem Danziger Archiv und der Informationen aus der Danziger Statistik.